

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

---

УДК 122/129

DOI 10.35423/2078-8142.2020.1.2.01

**Я. В. Любивий,**  
доктор філософських наук, професор,  
провідний науковий співробітник,  
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України  
м. Київ, Україна  
e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

### РЕСУРС ТА РЕФЛЕКСІЯ СВОБОДИ У ДОБУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

*У добу радикальної цивілізаційної трансформації суспільства та досягнення ним нового рівня складності, загострюється проблема віднаходження ресурсів свободи та свободи вибору людини. Обмеженість природних ресурсів спонукає людину віднаходити внутрішні, рефлексивні, інтелектуально-духовні ресурси виживання та свободи самореалізації, що дає можливість у перспективі перейти, крім іншого, до екологічної рівноваги між природою та суспільством та запобігти кліматичному колапсу людства. Цивілізаційний розвиток розширює горизонт свободи людини і, водночас, ставить її перед проблемою ресурсного забезпечення для реалізації нових можливостей свободи, одним із важливих ресурсів якої є рефлексія. Здатність людини до рефлексії не є чимось, що притаманно виключно ефемерній суб'єктивності, а виявляється продовженням певних глибинних закономірностей буття, що виражаються, зокрема, у рекурсивній функції, а також у самореференції природних і соціальних процесів. Відрефлексовування людиною власного стану в аспекті свободи або несвободи є важливим чинником, що спонукає її як до самовдосконалення, так і до втілення якісно нових суспільних відносин, за яких її власна вільна самореалізація є і умовою і наслідком вільної самореалізації осіб, з якими вона взаємодіє. Напрацювання такого соціального капіталу*

*та формування відповідних соціальних відносин є соціальною й організаційною передумовою прориву до інноваційних технологій та відновлювальної енергетики. Досягнути такого рівня вільного цивілізованого стану суспільство може лише пройшовши через «вузький коридор» (Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон) цілеспрямованого створення відповідних соціальних інститутів і формування легітимної держави та відповідального громадянського суспільства, що відкриває можливість свободи самореалізації людини. У результаті триваючої наразі цивілізаційної трансформації має виникнути суспільство з високою синергією (А. Маслоу), важливим ресурсом якого повинно стати рефлексія другого порядку, цілеспрямоване самоуправління рефлексивними процесами, що забезпечують соціальну самоорганізацію на основі загальнолюдських цінностей.*

**Ключові слова:** *свобода, свобода волі, самореалізація, ресурс, рефлексія, самореферентна рефлексія, цивілізаційна трансформація, екологічна рівновага, синергетичний резонанс, суспільство з високою синергією.*

Проблема свободи є фундаментальною, життєво важливою світоглядною проблемою філософії від часів її зародження і має певний інваріантний «вічний» аспект. Однак у контексті змінюваних соціокультурних обставин і розгортання життєдіяльності людини ця проблема набуває дедалі нових конотацій. Нагальним стає переосмислення та відрефлексовування стану свободи та свободи волі в умовах цивілізаційних трансформацій, кожна наступна з яких стає дедалі більш стрімкою й кризовою для сприйняття людини. Наразі людство входить у фазу цивілізаційної трансформації, що має докорінно змінити життя людини на планеті.

Для філософського осмислення феномена свободи потрібно мати принаймні певний досвід свободи та її обмежень у контексті цілісного власного життєвого досвіду людини, а також певний категоріальний інструментарій такого осмислення.

Для практичного набуття свободи слід розуміти потенціал можливої для людини міри свободи у наявних обставинах, віднайти або здобути відповідні ресурси для такого набуття та відрефлексувати процес такого набуття.

Ідея абсолютної свободи можлива лише як вироблена теологією Воля Бога як Абсолюта. Проте, і сам Бог не діє як завгодно, а відповідно до створених Ним самим законів, які спрямовують до Блага, що є певним обмеженням для сваволі людини й структурує її свободу. Із погляду науки, від моменту Великого Вибуху еволюція Всесвіту відбувається згідно з фізичними, фізико-хімічними та деякими іншими константами, законами та закономірностями і, водночас, в еволюційних процесах утворення, розвиток та руйнування конкретних систем у точках біфуркації відбуваються частогусто випадково. Особливо це проявляється в еволюції живих систем, коли їх поведінка визначається кодом ДНК, сформованого протягом мільйонів років і конкретними обставинами навколишнього середовища, а також випадковим вибором тією чи іншою особою лінії поведінки.

Із виникненням людини як суспільної істоти та розгортанням її соціокультурної творчості, вона почала прагнути до самореалізації й свободи. Як біологічна істота людина має діяти в напрямку забезпечення себе й членів власної сім'ї та роду достатніми ресурсами виживання та розвитку. У цьому сенсі людина має певні обмеження її свободи, котрі визначаються потребами індивідуального й колективного виживання.

До ресурсів, що забезпечують можливість та реалізацію свободи людини належать різноманітні природні й соціокультурні чинники, а також суб'єктно-діяльнісний потенціал самої людини. Людина запозичує у природи ресурси, завдяки відповідному досвіду використовує їх дедалі більш ефективно й економно, а також вольовим зусиллям створює власні інтелектуально-духовні ресурси, що суттєво розширюють горизонти її свободи.

Фундаментом ресурсу свободи є ресурси життєзабезпечення людини. Відсутність мінімальних умов нормального життєзабезпечення людини призводить до обмеження її свободи, гострого відчуття несвободи та фрустрації. До ресурсів життєзабезпечення слід зарахувати насамперед різноманітні природні чинники, рослинний та тваринний світ, чисте, не забруднене відходами життєдіяльності людини та промисловими відходами природне середовище, корисні копалини, родючі землі, рекреаційні зони відпочинку, сама продуктивна діяльність людини. До інтелектуально-духовних ресурсів

відносяться знання та технології, а також духовно-моральний потенціал людини.

Сучасне суспільство знання накопичує науковий потенціал, за допомогою якого протягом найближчих десятиліть люди мають подолати гострі екологічні негаразди, особливо шляхом впровадження відновлювальної сонячної й вітрової енергетики, що замінює використання шкідливої енергетики, заснованої на спалюванні вуглеводнів (Рифкін) [7]. У середньостроковій перспективі відновлювальна енергетика має стати базою не лише кардинального зменшення забруднення довкілля, а і його очищення, починаючи від ґрунтів та повітря, завершуючи очищенням океанів для підтримання найбільшого продуцента кисню на планеті – океанічного планктону. Це збільшує ресурс свободи для майбутніх поколінь людства.

Одним з важливих ресурсів свободи є соціальний ресурс, оскільки модерні соціальні інститути дають можливість узгодити інтереси членів суспільства, запобігти перевитраті часу та сил на боротьбу інтересів та амбіцій конкуруючих осіб. Гуманітарні науки створюють основу для продукування високоякісного соціального капіталу, заміщуючи жорстку міжособистісну конкуренцію ситуацією взаємно доповняльних компетенцій особистостей. Сучасні соціальні технології відкривають можливість гармонізувати відносини у колективах таким чином, щоб досягати ефекту синергетичного резонансу – реалізувати таку модель взаємодії у цих колективах, котра суттєво підвищує продуктивність діяльності, а також породжує моральне задоволення від людяної атмосфери свободи у колективі.

Інтелектуально-духовний ресурс свободи, поряд із соціальним, є, власне, суто людським ресурсом. Кваліфіковане задіяння цього ресурсу відкриває для людини можливість ефективно використовувати інші – природні й соціальні – ресурси, а також спонтанно самовдосконалюватися. Інтелектуально-духовна творчість є основою для подальшого саморозвитку і інтелекту, і духовності, і волі як такої, позаяк свобода волі є вищим проявом свободи стосовно спонтанного природного відчуття свободи та є продовженням останнього.

Відчуття свободи є природним станом вільної людини і існує у тому випадку, коли людина має достатньо ресурсів для життєзабезпечення. Якщо таких ресурсів бракує, у людини виникає психічне напруження та відчуття несвободи. У тих чи інших природних та соціальних умовах та при певному рівні знань та технологій людина здобуває необхідні засоби для існування та намагається розширити свої технологічні можливості та вдосконалити власні людські якості. Що більш розвинене суспільство в технологічному та інституціональному аспекті, то з меншими витратами часу, напруженням і відчуттям несвободи людина забезпечує власну життєдіяльність. У такому разі людина у згуртованому колективі інших людей має більше можливостей для свободи від тиску природних та соціальних обставин. Водночас, людина прагне не лише задовольнити базові потреби, а й досягти самореалізації. Відчуття свободи тут має доповнитися рефлексивною волею до свободи самореалізації, що є передумовою для наукової, технологічної, художньої, релігійно-міфологічної та філософської творчості.

Для більш повної реалізації свободи людина має постійно оцінювати наявність об'єктивних ресурсів для власної життєдіяльності і відрефлексовувати, крім іншого, власне внутрішнє відчуття свободи/несвободи, що є одним із ключових регуляторів її діяльності.

Рефлексія свободи означає усвідомлення стану свободи (або несвободи), а також усвідомлюване зв'язування відчуття свободи з об'єктивними обставинами, що їй сприяють або, навпаки, викликають відчуття та усвідомлення несвободи. Ця рефлексія свободи є механізмом, що забезпечують досягнення, підтримання та розширення потенціалу й горизонту свободи як такої. Відчувши несвободу (або недостатність міри вже досягнутої свободи), людина, зазвичай, планує певні дії з метою досягнення більшої міри свободи.

Рефлексія не є лише мисленнєвою раціональною дією, вираженою вербально й сформульованою логічними засобами у вигляді відповідного істинного або хибного судження. Рефлексія цілком може бути і почуттєво-емоційною. Моральна рефлексія є накладанням одного почуття на інше, боротьбою та витісненням одного з цих почуттів. Наприклад, почуття егоїстичного задоволення від певної «корисної» практичної дії може супроводжуватися почуттє-

во-емоційною рефлексією сорому, провини. Альтруїстична дія може супроводжуватися рефлексивним почуттям піднесення, любові тощо. Аналогічно, рефлексія може бути естетичною, політичною, релігійною. Зокрема, поняття єдиного Бога у будь-якій монотеїстичній релігії є неможливим без апофатичної рефлексії, котра відкидає все те, що не відноситься до чистої ідеї єдиного Бога. Будь-яка творча продуктивна діяльність людини неможлива без технологічної рефлексії – постійним зіставленням кожної її дії з технологічними еталонами та вимогами.

Здатність людини до свідомої рефлексії є унікальним і неповторним феноменом, проте її фундамент міститься у загальних закономірностях буття, котрі можуть мати математичне вираження у рекурсивних функціях (Н. Луман) [5, с. 231], а в інформатиці – у вигляді контуру TOTE (Taste – Operate – Taste – Exit) (Р. Ділтс). Цей контур можна витлумачити наступним чином. Починаючи виконання певної дії, людина (оператор), по-перше, тестує (Taste), перевіряє, оцінює, відрефлексовує початковий, вихідний стан процесу цієї дії, по-друге, виконує (Operate) перший крок цієї дії, по-третє, тестує (Taste), відрефлексовує результат цього першого кроку. Якщо результат першого кроку за технологічними вимогами не влаштовує людину, вона корегує власну дію і знову (знов і знов циклічно) перевіряє результат зазначеного першого кроку доти, доки він не задовольнить технологічним вимогам. По-четверте, людина завершує перший крок і виходить (Exit) із циклу повторення зазначених спроб. Після цього людина (оператор) переходить до наступного (другого) кроку [3]. Зв'язок рефлексії з рекурсивною функцією та контуром TOTE засвідчує, що вона має підґрунтя у глибоких закономірностях самоорганізації Всесвіту.

У соціальних системах, на думку Н. Лумана, універсальна рекурсивна функція та контур TOTE проявляються як самореференція, котра полягає у тому, що ці системи кожною власною операцією відносяться до самих себе [5, с. 265]. У результаті соціальної взаємодії та комунікації індивідуальних суб'єктів, їхня рефлексія, що може бути виявлена у феноменологічному досвіді, виходить на інтерсуб'єктивний соціальний рівень, проявляється як соціальна самореференція, рекурсивний аутопоезис у вигляді спостереження

другого порядку [5, с. 166], тобто як спостереження над власним самоспостереженням. Така подвійна рефлексія, – рефлексія рефлексії, – забезпечує більш ефективне структурування та функціонування соціальної системи аж до виникнення ефекту синергетичного резонансу, такого ефекту, відповідно до якого продукується надлишок діяльнійної енергії ніби з «нічого».

Рефлексія є необхідним компонентом свободи, що дає людині можливість усвідомити саму свободу як таку, а також оцінити міру доступної їй у даний момент часу свободи й намітити дії задля розширення її сфери. Проте, крім цього суб'єктивного рефлексивного усвідомлення, у людини є ще розуміння того, за рахунок якого ресурсу можна досягти стану свободи у випадку, якщо є гостре відчуття несвободи, або розширити її, якщо є усвідомлення недостатності наявної міри свободи.

Для досягнення стану свободи або збільшення її міри людина може використовувати різні ресурси – природні, соціальні, духовно-психологічні, однак одним з важливих ресурсів свободи є сама рефлексія як така. Адже за допомогою зворотних зв'язків рефлексії та самореферентних дій людина може обрати таку траєкторію досягнення свободи, за якої можна отримати оптимальний результат за умови мінімального використання невідновлюваних природних ресурсів. А за умов дедалі більшого використанні «зеленої» енергетики у людства виникає можливість відновити частину ресурсів дикої природи, зокрема чистоту повітря, ґрунтів та океанів, які людство засмітило протягом останніх від ста до двохсот років індустріальної доби.

Феномен свободи є багатовимірним та багаторівневим. Свободу можна розуміти як уникнення з мінімальною витратою часу та сил внутрішнього напруження у зв'язку із задоволенням або незадоволенням елементарних вітальних потреб людини. У такому разі людина, на думку Епікура, досягає стану атараксії, безтурботності [10]. Такого самого стану внутрішньої свободи (апатії), відмежованого від турбот навколишнього світу, прагнули досягти стоїки (Сенека) [8]. Інший, вищий рівень свободи проявляється у самореалізації людини, коли тиск проблеми фізичного виживання подолано в її очікуваній життєвій перспективі. Більша міра свободи людини досягається шляхом контролю над ресурсами, достат-

німи, щоб забезпечити більш менш тривалий вільний час для особистісної самореалізації. Це може досягатися доти, доки життя людини та суспільства не переривається несподіваними подіями у вигляді так званих чорних лебедів (Н. Талеб) [9], одним з найсуттєвіших з таких явищ є цивілізаційні трансформації, що декілька разів траплялися в історії людства. Ефект «чорного лебедя» означає, що ситуація невизначеності, а також і контекст свободи суттєво розширилися і для адекватного вписування особистості у цю нову ситуацію та контекст потрібно віднайти новий ресурс. Водночас, розширення контексту свободи й нестача ресурсу для її реалізації викликає фрустраційне відчуття несвободи.

Саме зараз у світі відбувається цивілізаційна трансформація, котра за масштабом сумірна з аграрною революцією (10–12 тис. років тому) або з індустріальною революцією (від кінця XVIII ст. до нашого часу) [6]. У цій ситуації людина має прискорено освоїти нові, насамперед екологічні, відновлювальні ресурси, щоб подолати ситуацію несвободи, що виникає у нових обставинах. Такими практично невичерпними ресурсами є інтелектуально-духовні ресурси: наукові й технологічні знання, мотиваційна енергія відповідального громадянського суспільства, екологічно орієнтована мораль, високопродуктивний «еволюційний» самоменеджмент, побудований на співтворчості й довірі, ідею якого формулює Ф. Лалу у праці «Компанії майбутнього. Посібник для створення організаційного натхнення за посередництвом вищого рівня свідомості» (Лалу) [4].

Мірою цивілізаційного розвитку людства обрії свободи розширюються, вона досягає дедалі вищого рівня. Соціально-політичні свободи та вільна виробнича діяльність сприяють і економічному розкріпаченню людини. Особливістю суспільних механізмів є те, що крайнощі політичного авторитаризму «згори» та свавільного анархізму «знизу» мають бути опосередковані активною й безперервною діяльністю громадянського суспільства. Щоб досягти тих суспільних відносин, за яких можливий високотехнологічний розвиток соціуму, як це відбувається у сучасних цивілізованих країнах, державі й суспільству потрібно пройти «вузьким коридором» інституційного розвитку до продуктивної соціально-



економічної свободи (Аджемоглу, Робінсон) [1], в умовах якої людина може забезпечити достатній ресурс для власної самореалізації. Іншими словами, людина може досягти достатнього рівня свободи лише у контексті цілісності суспільних відносин при умові справедливого розподілу ресурсної бази свободи, що охоплює як матеріальні, так і соціокультурні компоненти. У такому разі індикатором свободи, крім іншого, стає міра задоволення людини від інноваційної морально-духовної атмосфери у соціумі.

Проте у сучасному суперечливому кризовому світі досягнення більш високого рівня свободи самореалізації потребує напруженої інтелектуальної роботи, щоб у наполегливій вольовій практичній діяльності досягти бажаного. Більш високий рівень свободи вимагає від людини вміння проектувати власну діяльність та саморозвиток не лише на найближчу, а й на більш віддалену часову перспективу. Якщо людина витратить ресурси лише на задоволення поточних потреб тут і тепер, її розвиток може суттєво загальмуватися. Ретроградні політичні сили через посередництво медіасфери маніпулюють свідомістю людини, нав'язують «постправду» (Вілбер) [2], насаджують споживацтво шляхом орієнтації її діяльності на найближчу перспективу тут і тепер, ігноруючи екологічні та соціальні наслідки таких дій. Але суспільство з високою синергією має досягати такого стану взаємовідносин, за якого самореалізація креативної меншості сприяє самореалізації всіх членів суспільства. У такому випадку більшість членів суспільства мають можливість інклюзивно оволодівати технологічними й соціально-психологічними інноваціями, що здобуті креативним класом. Тому віднаходити один із ключових ресурсів свободи у добу сучасної цивілізаційної трансформації слід у мережево структурованій та комунікативно підтримуваній соціальній рефлексії, якою оволодівають й користуються дедалі більш широкі верстви громадян.

Перехід до більш складного суспільства й інноваційних технологій у періоди цивілізаційних трансформацій розширює ресурси свободи, але водночас вимагає й більш високого рівня рефлексії, яка сама стає потужним, невичерпним ресурсом суспільної саморегуляції. Якщо людина при досягненні більш широкого контексту свободи ретроспективно подивиться на свій попередній

життєвий шлях, для неї можуть відкритися приховані до цього обмеження свободи у вигляді несподівано виявлених об'єктивних обставин, – «чорних лебедів». Негативний вплив цих обставин долається шляхом більшого залучення додаткових внутрішніх ресурсів, зокрема знання та духовно-психічні ресурси. Серед цих ресурсів рефлексія сама є ресурсом дедалі більш складної та більш ефективної саморегуляції соціальних, соціально-екологічних процесів, особистісного самовдосконалення та міжособистісної взаємодії.

Сучасна цивілізаційна трансформація є результатом невідповідності інноваційних технологічних досягнень та високого рівня розвитку людського капіталу, з одного боку, та суспільних відносин, у тому числі міждержавних, – з іншого. Недосконалість поточних суспільних відносин може призвести до такого неконтрольованого зростання екологічних кризових явищ, що може спричинити глобальний кліматичний колапс і поставити під загрозу саме виживання людства.

Важливим ресурсом подолання існуючих кризових явищ має стати своєрідна рефлексія рефлексії – цілеспрямоване самоуправління рефлексивними процесами, що забезпечують соціальну самоорганізацію на основі загальнолюдських цінностей та відповідну трансформацію суспільних відносин. Орієнтуючись на позитивні глобальні тренди й долаючи негативні, людина у мережевій співпраці зі співгромадянами має створити такі відносини, за яких екологічно й соціально орієнтована самореалізація однієї особи є умовою і стимулом самореалізації інших осіб, що і створює ефект інтерсуб'єктивної свободи. Справжньої свободи людина не може досягти поза суспільством, котре за допомогою зворотних зв'язків рефлексивно самовдосконалюється.

Важливою передумовою названої цивілізаційної трансформації є перехід від ситуації ілюзорної свободи та постправди до пізнання всієї складності й багатомірності суспільних відносин «критичною масою» членів мережево структурованого громадянського суспільства. Вирішальна роль у цьому осмисленні належить філософії та іншим соціогуманітарним наукам, а також узагальненню відповідних соціальних практик.

Таким чином, розв'язання проблеми свободи в умовах сучасної цивілізаційної трансформації можливо за допомогою цілеспрямованого розвитку внутрішнього ресурсу людини – рефлексії у її розвинутому вигляді, а саме – соціальної самореферентної рефлексії. Самореференція рефлексії полягає у тому, що соціальні суб'єкти контролюють спрямованість та ефективність цієї рефлексії як чинника вдосконалення суспільних відносин і створюють необхідні передумови свободи людини. Свобода людини полягає не в ізоляції від зовнішнього тиску, а у конструюванні міжособистісних та колективних відносин, заснованих на екологічно спрямованих загальнолюдських цінностях. Свобода набуває нової якості, якщо вона включає в себе морально-естетичне задоволення особи високою якістю взаємин між людьми.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи. Київ : Наш формат, 2020. 520 с.
2. Вілбер К. Трамп і епоха постправди. Львів : Terra incognita, 2019. 136 с.
3. Дилтс Р. Моделирование с помощью НЛП. СПб. : Питер, 2001. 288 с.
4. Лалу Ф. Компанії майбутнього. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 544 с.
5. Луман Н. Введение в системную теорию / ред. Дирк Бекер. Москва : Логос, 2007. 360 с.
6. Пекар В. Різнобарвний менеджмент: Еволюція мислення лідерства та керування. Харків : Фоліо, 2016. 191 с.
7. Рифкин Дж. Третья промышленная революция. Как горизонтальные взаимодействия меняют энергетику, экономику и мир в целом. Москва : Альпина-нон-фикшн, 2016. 410 с.
8. Сенека. Моральні листи до Луцилія. Київ : Апріорі, 2017. 552 с.
9. Талеб Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Київ : Наш формат, 2017. 392 с.
10. Эпикур. *Антология мировой философии в четырех томах*. Том 1. Философия древности и средневековья. Часть 1. Москва : Мысль, 1969. 576 с. С. 346–360.

## REFERENCES

- Acemglu, D., Robinson, J. (2020). *The Narrow Corridor. States, Societies, and the Fate of Liberty*. Kyiv: Nash Format. 520 p. [In Ukrainian].
- Wilber, K. (2019). *Trump and a Post-Truth World*. Lviv: Publishing House Terra Incognita. 166 p. [In Ukrainian].
- Dilts, R. (2001). *Modelling with NLP*. St. Petersburg: Piter. 288 p. [In Russian].
- Laloux, F. (2017). *Reinventing Organizations. A Guide to Creating Organizations Inspired by the Stage of Human Consciousness*. Kharkiv: Family Laisure Club. 544 p. [In Ukrainian].
- Luhmann, N. (2007). *The Introduction to System Theory*. Ed.: D.Baecker. Moscow: Logos. 360 p. [In Russian].
- Pekar, V. (2016). *Colorful Management. Evolution of Leadership, Thought and Management. 2<sup>nd</sup> edition supplemented*. Kharkiv: Folio. 191 p. [In Ukrainian].
- Rifkin, J. (2016). *The Third Industrial Revolution. How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy and the World*. Moscow: Alpina non- Fiction. 410 p. [In Russian].
- Seneca, L. (2017). *Moral Letters to Lucilius*. Kyiv: Apriori. 552 p. [In Ukrainian].
- Taleb, N. (2017). *The Black Swan. The impact of the Highly Improbable*. Kyiv: Nash Format. 392 p. [In Ukrainian].
- Epicurus. (1969). *Anthology of World Philosophy in Four Values. Volume 1. Philosophy of Antiquity and Middle Ages. Part 1*. Moscow: Mysl, 1969. P. 346-360. [In Russian].

-----

### **Yaroslav Lyubiviy**

*Doctor of Philosophical Sciences, Leading Researcher H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Science of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>*

---

## ***Resources and Reflection of Freedom in the Age of Civilizational Transformation***

### ***Abstract***

*In the era of radical civilizational transformation of society and its achievement of a new level of complexity, the problem of finding the resources of freedom and freedom of human choice becomes more acute. Limited natural resources motivate people to seek internal, reflective, intellectual and spiritual resources of survival and freedom of self-realization, which allows in the perspective to move to an ecological balance between nature and society and prevent climate collapse. Civilizational development expands the horizon of human freedom and, at the same time, puts it in front of the problem of resource providing for the realization of new opportunities for freedom, one of the important resources of which is reflection. Man's ability to reflect is not something inherent in ephemeral subjectivity, they are fundamental laws of universon, expressed, in particular, in the recursive function and self-reference of natural and social processes. Reflection of one's own state in the aspect of freedom or non-freedom is an important factor that motivates him both to self-improvement and to embody qualitatively new social relations, in which his own free self-realization is a condition and consequence of free self-realization of persons with whom he interacts. The development of such social capital and the formation of appropriate social relations is a social and organizational prerequisite for a breakthrough in innovative technologies and renewable energy. Society can achieve such a level of free civilized state only by passing through a "narrow corridor" (D. Ajemoglu and J. Robinson) of purposeful creation of appropriate social institutions and the formation of a legitimate state and responsible civil society, which opens the possibility of human freedom. As a result of the ongoing civilizational transformation, a society with high synergy (A. Maslow) should emerge, an important resource of which should be second-order reflection, purposeful self-management of reflexive processes that ensure social self-organization based on universal values.*

***Keywords:*** *freedom, freedom of will, self-realization, resource, reflection, self-referential reflection, civilizational transformation, ecological balance, synergetic resonance, society with high synergy.*